

RECENZJA

VÍTOR OLIVEIRA, *URBAN MORPHOLOGY: AN INTRODUCTION TO THE STUDY OF THE PHYSICAL FORM OF CITIES*, THE URBAN BOOK SERIES, SPRINGER INTERNATIONAL PUBLISHING, CHAM 2016, SS. XXIII, 192

Recenzowana publikacja jest przedstawiana przez autora jako podręcznik z zakresu morfologii miast, w którym w dość zwięzły sposób są prezentowane podstawowe zagadnienia niezbędne do rozpoczęcia studiów lub uporządkowania wiedzy potrzebnej do prowadzenia badań fizycznej formy miast. Vítor Oliveira jest znanym badaczem morfologii miast, obecnie pełni funkcję przewodniczącego International Seminar on Urban Form (ISUF), jest również jednym z redaktorów *Journal Urban Morphology* oraz założycielem i przewodniczącym Council of the Portuguese-language Network of Urban Morphology (PNUM). W przedmowie publikację poleca Jeremy W.R. Whitehand, emerytowany profesor i założyciel Urban Morphology Research Group (UMRG), School of Geography, Earth and Environmental Sciences, University of Birmingham – wybitnego brytyjskiego ośrodka naukowego zajmującego się historyczno-geograficznymi aspektami formy miast. W ciągu ponad pół wieku Whitehand wniósł kluczowy wkład w zdefiniowanie morfologii miejskiej jako dziedziny wiedzy, a w jej ramach – w ustanowienie podejścia historyczno-geograficznego, proponując i udoskonalając wiele teorii, koncepcji i metod morfologicznych. Jego rekomendacja podnosi rangę publikacji.

Książka składa się z dziesięciu rozdziałów, każdy z nich rozpoczyna abstrakt i słowa kluczowe, a kończy bibliografia. Po krótkim wprowadzeniu, w rozdziale drugim, prezentowane są główne fizyczne elementy miasta, ich forma i rozmieszczenie, ilustrowane zdjęciami satelitarnymi z Google Earth oraz fotografiami. Poszczególne elementy miasta są przedstawiane w coraz większej skali. Na początku autor przypomina, że rzeźba terenu, jakość i przydatność gleby, klimat, wody, nasłonecznienie i ekspozycja na wiatr, typ krajobrazu naturalnego to istotne aspekty w morfologii miast. Następnie przechodzi do omówienia systemu dróg, działek i zabudowań. Rozdział ten, w skondensowanej formie,

dostarcza szczegółowego zasobu wiedzy niezbędnej do zrozumienia dalszej lektury. Ilustracje omawianych form są bardzo dobrze dobrane i wręcz zachęcają do zagłębienia się w problematykę morfologii miast. Zdjęcia satelitarne w tej samej skali wspinał się prezentują różnorodność elementów miast głównie europejskich, amerykańskich, ale także afrykańskich i azjatyckich.

W rozdziale trzecim autor krótko przedstawił osoby lub społeczności (nazywane agentami), które miały i mają wpływ na oblicze miast. Deweloperów, architektów i budowniczych nazywa bezpośrednio agentami, a planistów i polityków – agentami pośrednimi. Sam proces planowania miast jest zwięzle omówiony w ujęciu historycznym i ilustrowany planami wybranych miast (Barcelona, Amsterdam i Czandigarh).

Czwarty rozdział Oliveira poświęcił analizie ewolucji miast na przestrzeni 5500 lat. Na kilkunastu stronach zarysował zagadnienie w różnych okresach: cywilizacji sumeryjskiej i chińskiej, następnie omówił miasta greckie, rzymskie, islamskie, średniowieczne, renesansu, a na koniec miasta dziewiętnastowieczne. Autor podkreślił charakterystyczne formy tych miast: ulice, działki i budynki. Składają się one na odrębne formy krajobrazu, odróżnialne dla miast zakładanych w omawianych epokach.

Pewnym podsumowaniem wcześniejszych części jest rozdział piąty, w którym na przykładzie trzech miast (Nowy Jork, Marrakesz i Porto) Oliveira zaprezentował i wyjaśnił strukturę miejską. Odniósł się do przyrodniczych i geograficznych aspektów ich rozplanowania, rozwoju historycznego oraz do uwarunkowań kulturowych. Autor przypomniał czytelnikom, że Nowy Amsterdam (od 1664 r. nazywany Nowym Jorkiem) powstał na wyspie o wydłużonym kształcie, od południa otoczonej zatoką Oceanu Atlantyckiego, od zachodu rzeką Hudson, a od wschodu rzeką East River. Plan miasta z 1811 r. zawierał propozycję nowego układu,

wykorzystującego siatkę 12 alei i 155 ulic. Miał też dobrze zdefiniowaną strukturę działek dla każdego bloku urbanistycznego oraz zasady dotyczące zabudowy. Jako przykład miasta islamskiego posłużyło marokańskie miasto Marrakesz, usytuowane około 200 km od Oceanu Atlantyckiego, u podnóża Atlasu Wysokiego. Jego historia sięga połowy XI w. Ten układ urbanistyczny jest przeciwieństwem Nowego Jorku, a dzielnica Medyna i jej zawiła siatka wąskich uliczek zostały wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Trzecie miasto portugalskie, Porto, zostało zapewne wybrane z osobistych powodów autora, który w nim mieszka i bada je od lat. To średniowieczne miasto, położone nad Oceanem Atlantyckim, u ujścia rzeki Duero, największą ekspansję urbanistyczną zanotowało w XVIII w. na skutek wzrostu gospodarczego związanego z handlem winem, następnie z odkryciami minerałów złota i diamentów w Brazylii oraz z procesem industrializacji. Każdy z tych czynników pozostawił w strukturze miasta widoczne i odmienne formy. Prezentacja trzech wymienionych miast pozostawia twórczy niedosyt i chęć odkrywania innych – ich genezy, struktury przestrzennej oraz zabudowy. Dotyczy to zarówno miast polskich, jak i z pozostałych części świata.

Kolejny rozdział przygotowuje czytelnika do studiów nad morfologią miast. W rozdziale szóstym, podzielonym na trzy części, autor omawia historię nauki o morfologii miast. W pierwszym podrozdziale (6.1) prezentuje pionierskie publikacje, do których zaliczył prace:

- *Studi per una operante storia urbana di Venezia* (1959) włoskiego architekta, Saveria Muratoriego,
- *Alnwick, Northumberland: A study in town-plan analysis* (1960) niemiecko-brytyjskiego geografa, Michaela R.G. Conzena,
- *The image of the city* (1960) amerykańskiego urbanisty, Kevina Lyncha,
- *Townscape* (1961) brytyjskiego architekta, Gordona Cullena,
- *The death and life of great American cities* (1961) amerykańsko-kanadyjskiej dziennikarki, Jane Jacobs,
- *L'architettura della città* (1966) włoskiego architekta, Alda Rossiego,
- *Formes urbaines: De l'îlot à la barre* (1977) francuskich architektów, Jeana Castexa i Philippe'a Paneraigo, oraz antropologa, Jean-Charlesa Depaule'a,
- *The social logic of space* (1984) brytyjskich architektów, Billa Hilliera i Julienne Hanson.

Kolejny podrozdział (6.2) został poświęcony na przegląd podejść badawczych. Dla polskiego czytelnika, w szczególności geografa, interesująca może być część o poprzednikach Conzena, którzy prowadzili badania historyczno-geograficzne. Już w 1894 r. historyk Johann Fritz w publikacji *Deutsche Stadtanlagen*, na podstawie planów 300 niemieckich miast i badań terenowych, porównał fizyczne formy obszarów miejskich, zauważając,

że mają one różnorodną strukturę przestrzenną, zależną od wielu czynników wpływających na ich rozwój. W 1924 r. Walter Geisler wydał książkę *Die deutsche Stadt: ein Beitrag zur Morphologie der Kulturlandschaft*, w której m.in. analizował plan miasta Danzig (obecnie Gdańsk). Niemieccy badacze, głównie geografowie (Otto Shlütter, Friedrich Ratzel, Hugo Hassinger, Walter Geisler, Hans Dörries, Hans Bobek, Rudolf Martin, Herbert Louis oraz Michael R.G. Conzen), do 1939 r. opublikowali wiele prac z zakresu morfogenezy niemieckich i austriackich miast (wśród nich Berlina, Wiednia, Halle, Lipska i Strasburga), rozpoczynając problematykę badań miejskich i dając podwaliny do kolejnych. Szczególną rolę odegrał Conzen, który w 1933 r. wyemigrował do Wielkiej Brytanii, dokąd przeniósł nowe idee badań, a na uniwersytecie Birmingham stworzył wyśmienity zespół badaczy z zakresu morfologii miast. Jego uczeń, Jeremy Whitehand, utworzył w 1974 r. Urban Morphology Research Group (UMRG), która kontynuuje studia w historyczno-geograficznej tradycji badań form miejskich Conzena. Jako wiodący przykład miasta w badaniach Conzena wskazano Alnwick (1960). Brytyjczycy byli głównymi inicjatorami powstania w 1994 r. międzynarodowej organizacji International Seminar on Urban Form (ISUF), skupiającej badaczy różnych dyscyplin zajmujących się morfologią miast. ISUF organizuje konferencje, publikuje czasopismo *Urban Morphology*. Inne podejście – typomorfologiczne – reprezentowała szkoła włoskiego architekta, Saveria Muratoriego. Studia w jego koncepcji rozpoczynano od zbadania typów zabudowy w historycznej tkance miasta, a sam Muratori przeprowadził w ten sposób analizę Rzymu (*Studi per una operante storia urbana di Roma*, 1963). Włoch zwracał uwagę, że w badaniach morfologicznych należy pamiętać o historycznym, ciągłym procesie, jakiemu podlegają miasta. Jego uczeń, Gianfranco Caniggia, rozwijał i modyfikował tę teorię, wykorzystując ją w badaniach włoskiego miasta Como. Szkołę włoską reprezentował też Gian Luigi Maffei, który z Caniggą opracował kilka ważnych pozycji naukowych, m.in. *Composizione architettonica e tipologia edilizia* (1979). Włoska szkoła morfologii zapoczątkowała międzynarodowe centrum badań miejskich Centro Internazionale per lo Studio dei Processi Urbani e Territoriali (CISPUT) oraz włoską sieć ISUF.

Przedstawicielami odmiennego podejścia badawczego byli brytyjscy architekci, Hillier i Hanson, twórcy koncepcji składni przestrzeni (*space syntax*), którą opracowali w latach 70. XX w. Jej głównym założeniem było uznanie przestrzeni za podstawowy atrybut w badaniach miasta, a celem – analizowanie relacji między społeczeństwem a przestrzenią. Koncepcja ta jest współcześnie rozwijana i ma wiele rozwiązań informacyjnych, pozwalających na jej zastosowanie. Wykorzystuje się w niej plan miasta (siatkę ulic) w postaci zbioru linii prostych (*axial map*), a następnie przekształca do

postaci grafu, który może być podstawą do wielu analiz przestrzeni miasta. W tym samym czasie brytyjski geograf, urbanista, Michael Batty, związany z University College London (UCL), zajmował się danymi przestrzennymi i komputerowymi modelami miast. Wraz z zespołem rozwijał metody analityczne i modele komputerowe do symulacji struktury miast i regionów, takie jak: Land Use – Transport Interaction Models (LUTI), Cellular Automaton (CA), Agent-Based Model (ABM) oraz Fractal Model. W 1995 r. został pierwszym dyrektorem centrum naukowego Centre for Advanced Spatial Analysis (CASA), które skupiało badaczy z różnych dyscyplin wykorzystujących systemy informacji geograficznej (GIS) w badaniach miast.

Najdłuższy w publikacji rozdział kończy się podrozdziałem (6.3), w którym wdrożono opisane wcześniej studia badawcze do analizy morfologicznej miasta Porto. Jest to kompleksowe i interesujące ujęcie porównawcze, ukazujące różnice i podobieństwa zastosowanych metod nad badaniem jednego miasta. Może być inspiracją do analizowania innych jednostek osadniczych na świecie.

Połączenie wiedzy teoretycznej z praktyką planowania przestrzennego i architekturą jest omówione przez autora w ostatnich dwóch rozdziałach. Podaje on współczesne przykłady wykorzystania prac Conzena, Muratoriego, Hilliera i Hanson w praktyce urbanistycznej w skali miasta oraz w praktyce architektonicznej w skali budynku (rozdział 7). Zwraca uwagę na interdyscyplinarny charakter badań fizycznych form miasta (rozdział 8) – na powiązania z naukami: społecznymi (np. zdrowie publiczne i sprawiedliwość społeczna), ekonomicznymi (dziedzictwo i jego powiązania z turystyką), środowiska przyrodniczego (zmiany klimatu, energia). Całość zamykają konkluzje autora, w których jeszcze raz odnosi się on do motywacji podjęcia się opracowania prezentowanej publikacji i wskazuje na wyzwania, jakie stoją przed morfologią miast w nadchodzących latach. Uważa morfologię miast za naukę ukonstytuowaną w ciągu ostatniego stulecia. Według niego konieczne jest zidentyfikowanie kluczowych interdyscyplinarnych powiązań z innymi dyscyplinami naukowymi, w zakresie których badane są miasta, i podjęcie zintegrowanych studiów.

Urban morphology: An introduction to the study of the physical form of cities autorstwa Vítora Oliveiry warto polecić zarówno studentom (geografii, socjologii, urbanistyki, planowania i architektury), jak i badaczom zajmującym się miastem. Porządkuje i systematyzuje wiedzę o fizycznych formach miast. W polskiej literaturze naukowej mamy pozycje (m.in. Chmielewska, 2016; Deptuła, 2016; Koter, 1969; Koter, Kulesza, 2007; Lamprecht, 2020; Miszewska, 1971, 1994; Miszewska, Szmytkie, 2015; Musiaka, Figlus, Szmytkie, 2021;

Szmytkie, 2014), w których można odnaleźć kilka zagadnień poruszonych w książce, ale nie są one przedstawione całościowo i często są rozproszone. Książka jest bogato ilustrowana zdjęciami satelitarnymi, historycznymi planami miast, fotografiami oraz rycinami pochodzącymi z badań naukowych. Bibliografia zamieszczona w każdym z rozdziałów umożliwi pogłębienie studiów. W podtytule autor daje do zrozumienia, że publikacja stanowi wprowadzenie do studiowania fizycznych form miast, dlatego nie należy liczyć na to, iż spełni oczekiwania wszystkich odbiorców. Uważam, że jest ona godna polecenia czytelnikom interesującym się nie tylko badaniami z zakresu morfologii miast, ale szerszej grupie osób fascynujących się miastem.

BIBLIOGRAFIA

- Chmielewska, M. (2016). *Morfologiczne przekształcenia przestrzeni miejskiej Katowic*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Deptuła, M. (2016). Tradycyjne szkoły urbomorfologii a nowe podejścia do analizy miejskich form przestrzennych. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica* 25, 25–38. <https://doi.org/10.18778/1508-1117.25.02>
- Koter, M. (1969). *Geneza układu przestrzennego Łodzi przemysłowej*. Warszawa: PWN.
- Koter, M., Kulesza, M. (2007). Morfologia miast – stan i tendencje rozwoju. W: I. Jażdżewska (red.), *XX Kontwersatorium Wiedzy o Mieście: Polska geografia osadnictwa. Dotychczasowy dorobek. Program badań* (s. 303–314). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Lamprecht, M. (2020). Integracja centralnej części terytorium Łodzi w świetle analizy konfiguracyjnej. *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 9–10, 123–141. <https://doi.org/10.18778/8220-630-2.06>
- Miszewska, B. (1971). Analiza morfologiczna Opola. *Studia Społeczno-Ekonomiczne*, 2, 180–217.
- Miszewska, B. (1994). Bloki urbanistyczne Wrocławia w różnych fazach cyklu miejskiego. W: M. Koter, J. Tkocz (red.), *Zagadnienia geografii historycznej osadnictwa w Polsce* (s. 111–129). Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Miszewska, B., Szmytkie, R. (2015). Morphological processes in the spatial structure of the southern district of Wrocław city. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 27, 133–151. <https://doi.org/10.1515/bog-2015-0009>
- Musiaka, Ł., Figlus, T., Szmytkie, R. (2020). Models of morphological transformations of centres of the largest Polish cities after World War II. *European Planning Studies*, 29 (3), 511–535. <https://doi.org/10.1080/09654313.2020.1744529>
- Szmytkie, R. (2014). *Metody analizy morfologii i fizjonomii jednostek osadniczych*. Wrocław: Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Iwona Jażdżewska

 <https://orcid.org/0000-0002-4554-7486>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych
iwona.jazdzewska@geo.uni.lodz.pl